

Ю.О. Олійник

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ XVII-XVIII СТ.

У зв'язку з переходом нашої економіки на ринкові відносини проблема організації економічної освіти не може не брати до уваги вітчизняний історичний досвід. Роль економіки в різних сферах суспільного життя настільки вагома, що зараз вже не викликає сумніву необхідність у викладанні дисциплін економічного циклу учням і студентам, навіть якщо вибір їх майбутньої професії не торкнеться економічної сфери діяльності. На сучасному етапі суспільного розвитку рівень і ступінь важливості підготовки економічно освіченого покоління для всіх галузей народного господарства виявились такими, що зумовили необхідність ретроспективного наукового погляду на економічну освіту.

Ключові слова: економічна освіта, комерційна освіта, комерційне училище, купецтво.

Постановка проблеми. Проблеми вдосконалення і розвитку професійної освіти, яка не тільки дає знання, але й професію в майбутньому, давно знаходяться в центрі уваги суспільства і держави. Звернення до досвіду підготовки економічно грамотної молоді є необхідним, коли йде пошук нової концепції розвитку вітчизняної освіти відповідно до вимог часу. Неможливо відмовлятися від досвіду і традицій, які напрацьовані за століття становлення і формування вітчизняної школи, яка доводила свою ефективність і високий рівень підготовки випускників. А в деяких випадках була першовідкривачем і прикладом для інших країн.

Аналіз актуальних досліджень. В сучасній історіографії інтерес до комерційної освіти стрімко зріс. Це пов'язано із завданнями комерційних навчальних закладів, що готували випускників для потреб капіталістичної економіки. Досвід роботи комерційних навчальних закладів, які поширювали економічні знання на різних історичних етапах, вивчали Г.А. Бахчисарайцев, О.Г. Грохольська, О.В. Гур'янова, С.П. Костріков, Н.В. Козлова, М.М. Кузьмін, С.Я. Цимрінг та інші.

Мета статті - розглянути процес становлення та розвитку комерційної освіти наприкінці XVII - XVIII ст. в Російській імперії та Україні, яка на цьому історичному етапі перебувала в її складі; вивчити соціально-економічні і педагогічні передумови виникнення першого комерційного училища, завдяки якому були закладені організаційні і наукові основи подальшого розвитку комерційної освіти.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVII - XVIII ст. бурхливе зростання нових державних і економічних структур, залучення в господарське життя нових галузей виробництва викликали необхідність розширеної підготовки кадрів.

На прикладі передових капіталістичних країн XVII-XVIII ст. Голландії та Англії, можна побачити, як нові суспільні відносини змінювались у зв'язку з бурхливим розвитком торгівлі і промисловості. Виникає попит на нові форми економічних відносин. Раніше управління торговим домом, банком, підприємством було конкретним

© Ю.О. Олійник, 2014

завданням самих власників і залежало від їх особистих здібностей і знань. Багато підприємців самі вели свої справи, рахівництво та бухгалтерію. Розміри підприємств, масштаби їхньої діяльності дозволяли це робити. Мабуть, цим можна пояснити, що до промислової революції в Європі практично не було жодного великого навчального закладу, який готував фахівців для торгово-промислової галузі на основі ґрунтовної загальної освіти [7, с. 11].

Поняття “комерційна освіта” зароджується у XVII-XVIII ст. у Західній Європі. Цей період в історії часто називають “століттям торгівлі”, оскільки саме тоді починають вибудовуватися торгово-економічні зв'язки у всьому світі. Навчанням молодих купців, бухгалтерів, рахівників та інших потрібних у торговому ремеслі фахівців почали займатися професійно. Здобуту ними освіти називали “комерційною” за основним видом діяльності випускників [8, с. 10].

Окрім нижчої комерційної школи у Венеції, відкритої за клопотанням німецького комерсанта у 1497 р. з викладанням комерційних обчислень та елементарного книговодства, до XVII ст. Західна Європа майже не мала жодної комерційної школи. Але вже у 1673 р. у Франції Людовиком XIV було видано наказ, який встановлював випробування для молоді, що займалась практичною комерційною справою та бажала відкрити власні підприємства. Настає епоха організації нижчих і середніх комерційних шкіл, що відкривалися самостійно. Протягом XVIII ст. кількість комерційних шкіл у великих державах Європи збільшилась – причому більшість шкіл відкривалася на приватні кошти [2, с. 13]. Але ці школи вирізнялися вузькою спрямованістю на підготовку нижчого торгового персоналу, знайомого лише з бухгалтерією, рахівництвом, веденням комерційного листування та ін. Підготовку універсального спеціаліста на широкій загальноосвітній базі тоді не планували [9, с. 11].

Перша життєздатна реальна школа була відкрита Іоганом Геккером. В 1747 р. у Берліні була заснована “Економіко-математична реальна школа”, яка частково зберігала програму гімназій, але основними предметами навчання в ній були математичні науки, у складі яких надавалися й економічні знання. Значний час було відведено на практичні заняття, відвідування ремісничих майстерень. При навчанні широко застосовувалася наочність, для чого були створені багаті природні колекції і колекції предметів ремісничої діяльності.

Найбільш традиційною формою навчання торгівлі в Російській імперії впродовж усього XVIII ст. була “практична школа” торгівлі. Уся діяльність купців примушувала їх осягати науку на практиці. Купці, які вели постійні торги, досить рано починали залучати до своїх торгових промислів підростаючих синів [4, с. 289].

Поширеність подібного практичного навчання підтверджується багатьма джерелами. На практиці багато купців опановували навички різних форм торгівлі, вчилися з'ясовувати кон'юнктуру ринку, ціну товару, умови торгівлі на різних ринках, уміння підбирати товари при оптових та роздрібних закупівлях, засвоїли механізм складання кредитних угод, розраховували витрати та прибуток, а також багато того, з чим вони стикалися в торговій діяльності.

Знання, що здобувалися на практиці, багато в чому залежали від характеру, форм та обсягу торгівлі, що здійснювалася купцем. Тому рівень та якість цих знань у окремих купців був різний. Об'єктивну складність у процесі вироблення та закріп-

лення знань і навичок торгової справи складала нестійкість купецьких капіталів. У цих умовах особливого значення набували особисті ділові якості купця, його здібності, розум, енергія, вправність. Причому, оскільки досвіду самостійної закордонної торгівлі російські купці майже не мали, то і знання, які передавались наступним поколінням купців, стосувалися в основному внутрішньої торгівлі. Державного регулювання та вироблених форм навчання купців до XVIII ст. в Російській імперії не існувало. Не практикувалось, як, наприклад, у деяких країнах Західної Європи, у тому числі Англії, звичаю навчати купецьких дітей у знатних купецьких конторах, які були своєрідною школою комерції [4, с. 290].

Вихід Росії до Балтики, а також значення, яке Петро I надавав зовнішній торгівлі та розвитку економічних зв'язків країни із Західною Європою, організація самостійної торгівлі купців на закордонних ринках, а також відсутність організованих форм навчання торгової справі визначили політику державної влади відносно навчання закордоном. Це була перша спроба державного регулювання цього питання [4, с. 290]. Однак, як свідчать історичні джерела, державні органи майже відразу зіштовхнулись із низкою труднощів. По-перше, значні суми грошей на навчання та проживання закордоном дітей купці виділяли з великим небажанням. По-друге, маса купецтва вважала, що навчання їхніх дітей без зв'язку з практичною діяльністю перешкоджатиме здобуттю необхідних знань [4, с. 297]. По-третє, прагнучи зберегти своє посередництво, іноземне купецтво не бажало сприяти налагодженню торгівлі Російської імперії із західноєвропейськими ринками. Це виявлялось у небажанні приймати дітей російських купців у свої контори для навчання європейській комерції. Таким чином, у першій чверті XVIII ст. торгівля із зарубіжними країнами в основному здійснювалася за допомогою посередників. Самостійна торгівля із зарубіжжям була доступна лише невеликій частині російського купецтва [7, с. 11].

Треба зазначити, що в епоху Петра I вперше в історії професійна підготовка фахівців для промисловості, що розвивалася, здійснювалася у поєднанні і на базі загальної освіти, на відміну від ремісничого і мануфактурного учнівства допетровської епохи [3, с. 68].

За зразком кращих європейських університетів, 1632 р. було створено перший вищий навчальний заклад в Україні – Києво-Могилянську колегію. Цікавим історичним фактом у галузі економічної освіти є те, що в Києво-Могилянській колегії, перетвореній в 1701 р. грамотою Петра I в Київську академію, деякий час викладався предмет сільська і домашня економія [1, с. 23].

В останній третині XVIII ст. у купецьке середовище невпинно почала проникати думка про необхідність опанувати спеціальні знання у галузі торгівлі. Про необхідність видання комерційної літератури та відкриття шкіл для купецьких дітей писали у своїх наказах в Комісію про стан і розвиток комерційної діяльності купці з різних міст Російської імперії [12, с. 117].

Таким чином, просвітницькі реформи Петра I у галузі освіти стали поштовхом для розвитку освіти й поширення різноманітних наукових знань. Для державної служби й економічного розвитку країни було потрібно більше людей, які мали б знання з економіки, політики, права тощо.

Новим поштовхом для розвитку народної освіти, у тому числі й економічної, в Російській імперії став період царювання Катерини II. Внутрішня політика імператриці торкнулася, зокрема, промислового розвитку та становища підприємців, яких традиційно називали купцями. Зростали нові підприємства і цілі промислові райони. З'явилися великі промисловці з колишніх ремісників і селян - Демідови, Морозови, Грачови, які володіли десятками підприємств. На них працювали тисячі людей. Саме поєднання таких чинників, як державна трансформаційна політика, розвиток торгівлі і промисловості та досить різноманітна і розвинута підприємницька діяльність купецтва сприяли усвідомленню необхідності створення першого в країні спеціального навчального закладу. В ньому необхідно було поєднати ґрунтовну загальну та спеціальну освіту для підготовки професійних кадрів, дефіцит яких відчувався у торгово-промисловій галузі.

За наказом Катерини II, президентом Академії мистецтв І.І. Бецьким, який уважно вивчав становлення освіти за кордоном, був складений "План виховного комерційного училища для купецьких дітей". На основі цього документа 6 грудня 1772 р. в Москві було засновано перше не тільки в Російській імперії, але і в Європі комерційне училище. Кошти в розмірі 205 тис. р. пожертвував П.А. Демідов, у зв'язку з чим новий навчальний заклад отримав назву Демідовського [11, с. 3].

Демідовське комерційне училище було середнім професійним навчальним закладом. До нього приймалися хлопчики від 5 років. Учні розподілялись на 5 класів. Навчання в кожному класі тривало 3 роки. У перших двох (до 12 років) здобували загальну освіту, а з третього – спеціальну [5, с. 7].

Складений 1772 року І.І. Бецьким Статут виховного комерційного училища вимагав від учителів і вихователів у першу чергу шанобливого ставлення до особистості вихованця, прищеплення любові до знань і науки. В училищі заборонялися тілесні покарання, інспектору наказувалося не допускати, щоб вихователі обходилися сувором з дітьми і молодшим службовцями училища [10, с. 238].

Заклад проіснував у Москві до жовтня 1797 року, коли розпочався новий, і найбільш тривалий, петербурзький етап його існування. З переїздом до столиці – Санкт-Петербургу - вірність основам Демідовського комерційного училища збереглася. Але деякі зміни все ж відбулися. За новим статутом в училище приймали синів купців і осіб інших станів (в основному міщан) не молодше десяти років. Разом з тим, вихованці, навчаючись у столиці, отримали можливість ознайомитись зі всіма торговими і біржовими операціями, побачити всю діяльність комерційного порту.

У 1806 р. після вдосконалення статуту у всіх старших класах училища запроваджували викладання комерційних відомостей, італійської бухгалтерії, статистики, технології. У другій половині 1830-х рр. кількість спеціальних предметів була розширена: було включено науки про торгівлю, економію мануфактурної промисловості, торговельного, вексельного і морського права, історії торгівлі [5, с. 9].

Випускникам училища з купецького та інших станів надавалося звання особистого почесного громадянина, а дітям дворян та чиновників, при отриманні державної посади, надавався чин XIV класу. Учням, які закінчували училище з відзнакою, присвоювали звання кандидата комерції. Навчальний заклад працював до початку 20-х рр. XX ст. і вніс значний вклад у становлення і розвиток системи комерційної освіти [6].

Висновки дослідження. Отже, підводячи підсумки розвитку комерційної освіти дореформеної Російської імперії, можна зазначити головний момент історії створення комерційної школи. Технічний прогрес, а з ним розвиток наук і технологій потребували спеціальної підготовки. В Європі вже відбувалась промислова революція, розвивалось фабричне виробництво, банківсько-фінансова діяльність, виникали фондові біржі. Часи купців, які навчалися вдома на батьківській справі, відійшли в минуле. Саме купецтво й держава об'єктивно потребували розвитку спеціальної торгово-промислової освіти.

Вітчизняні педагоги були новаторами у справі організації та поширення економічних знань у справі підготовки кадрів для торгово-промислової діяльності. Наша комерційна освіта вигідно відрізнялася від аналогічної освіти в Західній Європі, оскільки давала ґрунтовну та різнобічну загальноосвітню базу в поєднанні з доброю професійною підготовкою.

Розвиток і поглиблення економічних перетворень сприяли тому, що комерційна освіта ставала все більш різноманітною і все далі відходила за своїм змістом, цілями і завданнями від свого первинного найменування. Навіть у першій половині XIX ст. це було помітно. А по мірі розвитку економіки Російської імперії такі дисципліни, як товарознавчі, технологічні, банківсько-фінансові, юридичні, все більш перетворювали комерційну освіту в промислово-комерційну.

Список літератури: 1. *Астахов К.В.* Духовне життя суспільства на межі століть: роль вищої освіти: [зб. наук. праць] / наук. ред. А.І. Комарова. – К.: Проблеми людини, 2000. – Том.17. – 634 с. 2. *Бахчисарайцев Г.А.* Высшее коммерческое образование. Речь, произнесенная автором при открытии Московского коммерческого института 14 сентября 1906 г. и впоследствии им дополненная. – СПб., 1908. – С. 13. 3. *Грохольская О.Г.* Некоторые экономические аспекты обучения в школах дореволюционной России / О.Г. Грохольская // Школа. – 1996. – №5. – С. 68–73. 4. *Козлова Н.В.* Организация коммерческого образования в XVIII в. в России / Н.В. Козлова // Исторические записки, 1989. – Т.117. – С. 288–315. 5. *Комаров П.* В память столетнего юбилея Санкт-Петербургского коммерческого училища 6 декабря 1872 г. / П.Комаров // Санкт-Петербург : Тип. Э. Арнольда, 1872. – 20 с. 6. Коммерческое образование в Санкт-Петербурге: проблемы развития (XIX век)//Электронный ресурс: <http://dinovik.narod.ru/business.html> 7. *Костриков С.П.* Роль Московской практической академии коммерческих наук в становлении управленческого образования в России / С.П. Костриков // Вестник Поморского университета. Серия “Гуманитарные и социальные науки”. – 2009. – № 2. – С. 10-17. 8. *Костриков С.П.* Становление и развитие коммерческого и управленческого образования в России: конец XVIII – начало XX в.: автореф. дис...д-ра ист. наук: 07.00.02 "Отечественная история" / С.П. Костриков. – М., 2012. – 56 с. 9. *Костриков С.П.* Становление управленческого образования в России. XVIII – начало XX вв. / С.П. Костриков. – М.: ГУУ, 2010. – 268 с. 10. *Кузьмин Н.Н.* Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России / Н.Н. Кузьмин. – Челябинск: Южно-Уральское издательство, 1971. – 278с.11. Министерство Финансов Учебный отдел. Материалы по коммерческому образованию. Вып. I. Коммерческие училища. Съезд директоров и представителей попечительных советов в июне месяце 1901 года в г. Санкт-Петербурге. – СПб.: Тип. В.В. Комарова,

1901. – 163 с. 12. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII в. – пер. пол. XIX в. / Под ред. М.Ф. Шабаева. – М.: Педагогика, 1973. – 605 с. 13. Цимринг С.Я. Страницы истории профессионального и технического образования России / С.Я. Цимринг, Ю.С. Кузнецов. – СПб.: Музей истории профессионального образования, Фонд имени А.Г. Неболсина. Ч. 1. - 1996. - 175 с.

Bibliography (transliterated): 1. Astahov K.V. Duhovne zhittja suspil'stva na mezhi stolit': rol' vishhoї osviti: [zb. na-uk. prac'] / nauk. red. A.I. Komarova. – K.: Problemi ljudini, 2000. – Tom.17. – 634 s. 2. Bahchisarajcev G.A. Vysshee kommercheskoe obrazovanie. Rech', proiznesjonnaja avtorom pri otkrytii Moskovskogo kommercheskogo instituta 14 sentjabrja 1906 g. i vposledst-vii im dopolnennaja. – SPb., 1908. - S. 13. 3. Grohol'skaja O.G. Nekotorye jekonomiches-kie aspekty obuchenija v shkolah dorevoljucionnoj Rossii / O.G. Grohol'skaja // Shkola. – 1996. – №5. – S. 68–73. 4. Kozlova N.V. Organizacija kommercheskogo obrazovanija v XVIII v. v Rossii / N.V. Kozlova // Istoricheskie zapiski, 1989. – T.117. – S. 288–315. 5. Komarov P. V pamjat' stoletnego jubileja Sankt-Peterburgskogo kommercheskogo uchi-lishha 6 dekabrja 1872 g. / P.Komarov // Sankt-Peterburg : Tip. Je. Arnol'da, 1872. – 20 s. 6. Kommercheskoe obrazovanie v Sankt-Peterburge: problemy razvitija (XIX vek)//Elektronnyj resurs: <http://dinovik.narod.ru/business.html> 7. Kostrikov S.P. Rol' Moskovskoj prakticheskoj akademii kommercheskih nauk v stanovlenii upravlencheskogo obrazovanija v Rossii / S.P. Kostrikov // Vestnik Pomorskogo universiteta. Serija “Gumanitarnye i social'nye nauki”. – 2009. – № 2. – S. 10-17. 8. Kostrikov S.P. Stanovlenie i razvitie kommercheskogo i upravlencheskogo obrazovanija v Rossii: konec XVIII – nachalo HH v.: avtoref. dis...d-ra ist. nauk: 07.00.02 "Otechestvennaja istorija" / S.P. Kostrikov. – M., 2012. – 56 s. 9. Kostrikov S.P. Stanovlenie upravlencheskogo obrazovanija v Rossii. XVIII – nachalo XX vv. / S.P. Kostrikov. – M.: GUU, 2010. – 268 s. 10. Kuz'min N.N. Nizshee i srednee special'noe obrazovanie v dorevoljucionnoj Rossii / N.N. Kuz'min. – Cheljabinsk: Juzhno-Ural'skoe izdatel'stvo, 1971. – 278s. 11. Ministerstvo Finansov Uchebnyj otdel. Materialy po kommercheskomu obrazovaniju. Vyp. I. Kommercheskie uchilishha. S#ezd direktorov i predstavitelej popechitel'nyh sovetov v ijune mesjace 1901 goda v g. Sankt-Peterburge. – SPb.: Tip. V.V. Komarova, 1901. – 163 s. 12. Oчерки истории школы и педагогической мысли народов SSSR. XVIII в. – пер. пол. XIX в. / Под ред. М.Ф. Шабаева. – М.: Педагогика, 1973. – 605 с. 13. Цимринг С.Я. Страницы истории профессионального и технического образования России / С.Я. Цимринг, Ю.С. Кузнецов. – СПб.: Музей истории профессионального образования, Фонд имени А.Г. Неболсина. Ч. 1. - 1996. - 175 с.

UDK 371.3:33

Yu. Oliinyk

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF ECONOMIC EDUCATION IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE END OF XVII-XVIII CENTURIES

In connection with the transition of our economy to the market relations, the problem of the organization for economic education cannot but take into account domestic historical experience. The role of the economy in different spheres of public life is so weighty that now

there is no doubt the necessity of teaching the disciplines of the economic cycle, pupils and students, even if the choice of their future profession does not affect the sphere of economy activity. At the present stage of social development level and degree of importance of preparing economically educated generation for all branches of national economy are such that there is the necessity retrospective scientific view on economic education, in order to identify the sources of knowledge for future profession in the economic field, its historical and practical importance for society.

The purpose of the article is to analyze the process of creation and development of business education at the end of XVII - XVIII centuries in the Russian Empire and Ukraine, which at this point in history was in its composition. To study the socio-economic and educational conditions of emergence of the first commercial school.

The conclusions of the article are that domestic teachers were innovators in the organization and widespread economic knowledge in the case of training for trade and industry. Our commercial education favorably from that education in Western Europe, as giving a sound and versatile general framework coupled with good training. Development and deepening of economic reforms promoted that business education is becoming more diverse and re-treating farther in its content, aims and objectives of its original name And with the development of economy of the Russian Empire such subjects as merchandising, technology, banking and financial, legal increasingly transformed business education in industrial and commercial.

Key words: *economic education, commercial education, commercial College, merchants.*

УДК 371.3:33

Ю.А. Олейник

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ КОНЦА XVII-XVIII вв.

В связи с переходом нашей экономики на рыночные отношения проблема организации экономического образования не может не брать во внимание отечественный исторический опыт. Роль экономики в различных сферах общественной жизни вызывает необходимость в преподавании дисциплин экономического цикла ученикам и студентам, даже если выбор их будущей профессии не затронет экономическую сферу деятельности. На современном этапе общественного развития уровень и степень важности подготовки экономически образованного поколения для всех отраслей народного хозяйства таковы, что появилась необходимость ретроспективного научного взгляда на экономическое образование.

Ключевые слова: *экономическое образование, коммерческое образование, коммерческое училище, купечество.*

Стаття надійшла до редакційної колегії 27. 03. 2014